

A N K E T L E R

Oğuz Arı

Bir topluluğun muayyen mevzular hakkındaki temayülleri, anketler vasıtasıyla ölçülür. Biz temayüllerden bahsetmekten önce, ölçü mefhumunu gözden geçireceğiz. Ölçü, mantık ve matematik sistemin esaslarındanadır. Hergün cereyan eden hâdiseler, bir mantık sistemine tâbi değildir. Bu hâdiselerin, ölçülmesi, kontrolü ve önceden tahmini, matematik sistemi ile aralarında kurulacak münasebetlere bağlıdır.

Fizikî ve müspet ilimlerde şimdiye kadar bu neviden bağlar tesis edilmiştir. En dakik ölçüleri, fizikî ilimlerde tatbik imkânı vardır. Öyle ki, son zamanlara kadar, fizikî ilimlerde temayül (tendency) mefhumu mevcut değildi. Vak'aları sisteme intibak ettirmek kolaydı. Temayül (tendency) ise, bir vak'anın olup olmayacağını tam mânasiyle önceden kestirememek demektir. Bilhassa sosyal ilimlerde, temayül mefhumunun rolü büyüktür. Zira hâdiseleri bazı vasıfları itibariyle, ancak nisbî olarak ölçmek mümkündür. Dakik ölçüler, sosyal hâdiselere tatbik edilememektedir. O şekilde, ancak bir hâdisenin istikbalde vuku bulup bulmaması ile ilgili *tendency*'lerden bahsedebiliriz. Şahsi temayülleri, attitude karşılığı olarak kullandık; ölçüde temayül ise *tendency*'ye tekabül etmektedir.

Şimdi, ölçü ve önceden tahmin üzerinde duracağız. En basit şekli ile ölçmek hâdiseleri, müşterek olan vasıfları bakımından muayyen bir kaideye göre numaralamak, saymak. sınıflara ayırmak demektir. Nominal cedvellerin fonksiyonu budur.

Sıra (ordinal) fasıla (interval) ve nispet (ratio) cedvellerinden ileride bahsedeceğiz. Önceden tahmin, bir hâdisenin aynı şartlar altında istikbalde vuku bulup bulmama ihtimalini önceden kestirmek demektir ve istatistikte, bu hususu araştırmak için bazı metodlar vardır. Bunların bir tanesi, hâdiselerin birbirine tâbi olarak değişmesi ile, korrelasyonla ilgilidir. En basit şekli ile korrelasyon, iki faktörün müşterek değişmesi olduğuna göre, büyük bir kor-

relasyon tablosunda aynı uzay üzerinde bulunan müşterek değişme vasatilerinden sistematik veya tesadüfi inhirafların dağılmasına göre, önceden tahmin ya dakik olur, yahut da olmaz. Eğer inhiraflar, müşterek vasatiler etrafında teksif edilmişse, önceden tahmin dakiktir, değilse değildir.

Müşterek değişme vasatileri umumi temayülü (tendency) işaret eder, münferit vak'alar hakkında malûmat vermezler. Bu hususu bir misal ile izah edelim: Talebelerin fizik ve matematik derslerinden aldıkları notlar arasında büyük bir bağlılık olduğu farzedilse, o takdirde, matematikten yüksek not alan her talebenin fizikten yüksek not alacağı ileri sürülemeyecektir.

Ölçü ve önceden tahmin'i kısaca belirttikten sonra tekrar ölçü cedvelerine dönelim, ve sıra (ordinal), fasıla (interval), nisbet (ratio) cedvellerinin vasıflarını sıraladıktan sonra bu cedvellerin anketlerde nasıl tatbik edildiğini gözden geçirelim:

Sıra cedveli:

Ordinal cedveller, hâdiseleri muayyen vasıflarına göre sıralamakta kullanılır. Daha az veya çoğu, belirtir. Yüzde elli gösteren median'ı yüzdeleri (percentile), üniteler arasında müsavat aramayan korrelasyon formüllerini, bu cedvelde kullanmak mümkündür. Demirin kalitesi, kokuların güzelliği gibi üniteleri arasında müsavat tesis olunamıyan fenomenlerle, *subjektif* kanaat, inanış ve temayüller (vaziyet alışlar) mevzuubahis olduğu zaman, bu cedvel tatbik edilir. Meselâ felsefe talebeleri için, muayyen felsefî mefhumları benimseme derecelerini gösterecek bir anket hazırlansa, ordinal cedvelin ölçüleri gözönünde tutulacaktır. Zira, yukarıda adı geçen benimseme, subjektif bir hâl olduğuna göre, benimseme derecelere arasında müsavat tesis edilemez. Anketi hazırlıyan, bazı usuller kullanarak bunu böyle farzetse bile, müsavati anketi doldurana kabul ettirmek veya müsavat üzerinde anlaşmak güçtür. O şekilde, üniteler arasında müsavati şart koşan dakik ölçü cedvellerini temayül, kanaat ve inanış anketlerine tatbik, yersiz olur. Bununla beraber, bazı vasıfların nüfusta normal dağılışını (normal distribution) yanlış veya doğru, bir faraziye şeklinde ileri sürülmek suretiyle, bir kolaylık olmak üzere, psikolojide, bir takım istatistik ameliyeleri neticesinde üniteleri müsavileştirmek yoluna gidilmekte, böylece daha müttekâmil cedvellerde kullanılan istatistik formüllerini tatbik imkânı hasıl olmaktadır.

Fasıla cedveli:

Bu cedvel üniteler arasındaki mesafelerin müsaviliği tespit edildiği zaman kullanılır. Bir buudlu uzayda (linear) olan ölçülere, bu cedvel tatbik edilir. Bu cedvelde sıfır noktası mütehavvildir. Isıda, enerjide ve başarı ve temayül

testlerinde standard puanların elde edilmesinde, bu cedvelde tatbik edilen formüller kullanılır. Standard puanlar, bir grup üzerinde tatbik edilen test sualleri arasında, cevaplar alındıktan sonra mukayeseler yapılmak suretiyle, istatistiki müsavat tesisinde yönelen ameliyelere başlangıç teşkil eder. Bazı istatistik formüllerini tatbik etmek suretiyle vasatiden inhiraflar standardlaştırılır, standard puanlar bu şekilde elde edilir. Faydası, meselâ başarı testlerine istinaden, talebelere verilecek notları, daha âdil bir seviyeye ulaştırmaktır.

Nisbet cedveli:

Bu cedvelde sıfır noktası sabittir, ve üniteler arasında nisbetler birbirine müsavidir. Bu cedvel fiziki ve bazan psiko-fizik ölçü olarak kullanılmaktadır.

*
**

Netice olarak, temayül testlerinde veya anketlerde yapılışı itibariyle kullanılması en muvafık cedvel, ordinal cedvel olduğu halde, başka cedvelerde kullanılan istatistik formülleri de elverişlilikleri bakımından anketlere tatbik edilmektedir.

Ölçü mefhumu hakkında bu açıklamaları yaptıktan sonra, şimdi temayül, inanış ve kanaatlere geçiyoruz.

Temayül, inanış ve kanaatler:

Temayül veya vaziyet alış, bir şahsın kendisini alâkadar eden bir durum karşısında ve o husustaki diğer temayülleri ile âhenkli olarak, gösterdiği tepkinin arkasında gizli olan ve o tepkiye tesir eden, hissî ve fikrî faktörleri hâvi bir tavidir. Temayül bir şahsın kendi dünyasının bir parçası ile ilgili his, idrâk, bilgi ve motiflerinin devamlı organizasyonudur.

Şahsiyetin bir unsuru olan temayüller veya atitüdler, birbiriyle münasebettar bir bütünün muhtelif kısımları halinde teşekkül ederler ve birinden diğerine nüfuz etmek kabildir.

Temayüller, elemanter ihtiyaçları üzerine inşa edilmiş, sonra da içtimaî zaruretle muhtelif renk ve şekiller almıştır.

Inanış ise, bir ferдин dünyasının herhangi bir hususu hakkındaki idrâk ve bilgilerinin devamlı organizasyonudur ve imanı ihtiva eder.

Kanaat, bir şahsın dünyasının herhangi bir veçhesi hakkındaki malûmata dayanan fikridir.

Şimdi misallerle bu mefhumları izah edelim:

Sık sık bankaya para yatırmak, tasarruf temayülüne delâlet edebilir. Tasarruf temayülü, bankaya para yatırmak davranışından istidlâl edilir. Fakat her zaman, temayül ile davranış arasında sıkı bir münasebet bulunmaz, hattâ bir şahıs, sosyal zaruretlerle, davranışında temayülünü gizlemek yoluna gidebilir. Çingeneler hakkında menfi fikri olan bir kimse, eğer çalıştığı dairede kendisi gibi istihdam edilen bir çingene varsa, ona karşı vaziyet icabı nazik hareket edebilir.

İnanışa gelince, dünyanın yuvarlak olduğuna, cennete, cehenneme inanan bir kimse, inancını, tamamlayıcı malûmata ihtiyaç göstermeden devam ettirir. Bazan başka malûmat edinse ve bu bilgi, eski görüşlerinin tâdilini icabettirse dahi, bunu yapmaz. İnanış ve temayüller, şahsiyetin, kolay kolay değişmeyen bir parçası haline gelirler.

Vapur saatlerinin işe gitmek için uygun olup olmadığı, manzaranın güzel veya çirkinliği, kimlerin işveren zümresine dahil edilebileceği hakkındaki fikirler, kanaatlerdir. Şahsiyet organizasyonunda, kanaatler, inamış ve temayüllere nisbetle, daha kolay değişir.

Beşerî münasebetler sahasında, muhtelif organizasyonlar satış, reklâm, seçim gibi, halkla olan münasebetlerini, halkın kendileri hakkındaki kanaatine göre ayarlamak ve eğer ellerinde ise efkârı umumiyeyle lehlerine çevirmek zordur. Efkârı umumiye anketlerinin ehemmiyeti, organizasyonlara malûmat verebilecek bir âlet olmasındandır. Efkârı umumiye anketleri, tatbikî sosyal psikolojide mühim bir yer işgal etmektedir. Biz ilerde bu nevi anketleri gözden geçireceğiz. Ondan evvel, küçük gruplar üzerinde veya lâboratuvar-da tatbik edilen anketleri ele alacağız. Anketlerde, yaş, cinsiyet, coğrafi bölge, tahsil, gelir gibi sosyolojik faktörlere göre döküm yapılmasına rağmen, asıl ehemmiyetli husus, karşılıklı tesirdir. Yâni şahıs ile içtima âlemi arasındaki münasebetlerin, muayyen bir durumda, ne merkezde olduğunu araştırmaktır.

Karşılıklı tesir, haberleşme (communication) anında ortaya çıkan münasebetler vasıtasıyla etüd edilmektedir ve bu nevi araştırmalarda temayüllerden ziyade haberleşme anında müessir olan faktörlere ehemmiyet verilmektedir. Temayül veya atitüdlerin karşılıklı tesiri ise, psikolojik bir aproşman olmakla beraber, istidlâle dayanır ve münasebetlerde doğrudan doğruya ortaya çıkmayabilir. Mamafih, karşılıklı tesiri aydınlatmak bakımından, atitüdlere derinlemesine araştırmak faydalıdır.

Efkârı umumiye anketleri araştırmalarda, bir çok kanaat ve vaziyet alışı ihtiva eder, sathi kalabilir, temayülleri inceleyen anketler ise, bir veya birbiriyle ilgili birkaç temayülü, derinlemesine ele alır.

Temayül ölçüleri:

Temayül ölçülerinin vasıfları şunlardır:

1 — Temayül ölçüsü vasıtalıdır. Temayül, davranıştan istidlâl edilir.

2 — Temayül ile davranışın arasındaki münasebetine sıklık derecesi, yani temayülün davranışta belirip belirmemesi o andaki şartlar tarafından tâyin edilir. Yukarıdaki misalimize dönersek, memur, dairede selâm verdiği çingene meslekdaşına, daireden çıkınca, artık lüzum kalmadığı için sırtını çevirebilir.

3 — Temayül ölçüsünün dakiklik derecesi sabit değildir. En mütekâmil ölçüleri temayüllere tatbik etmenin zor olduğunu yukarıda görmüştük. Şart olan, anketlerin muhtelif temayül neveleri ve dereceleri arasında bir farklılık yaratması, onları birbirinden ayırması ve tekrar edildiği takdirde aynı neticeleri vermesi, yani güvenilir olmasıdır.

4 — Anketlerin maksada uygunluğu, vasıtalı olarak ölçülür. Bir anket hazırlanır, muayyen bir durum karşısındaki muhtemel davranış, bu ankete verilen cevaba göre önceden tahmin olunduktan sonra, o cevabı veren şahsın istikbaldeki fiili ile, anket neticesi arasındaki münasebetin şekline göre, anketin maksada uygun olup olmadığı anlaşılır. Temayül anketlerini uygulamanın en mühim kriteri cevap veren şahısların benzer durumlardaki davranışlarıdır.

İnanış ve temayül ölçüleri arasında en ziyade derinlemesine hazırlanmış olanı, temayül veya kanaat cedvelidir. Bu cedvelerde, şahsın standardize edilmiş suallere kabul veya red, mutabakat yahut mutabık olmamak şeklinde bir cevap vermesi istenir. Bu suallere muayyen şekilde verilen cevapların mahiyetinden, temayülleri istidlâl etmek kabil olup bir şahsa grup içerisinde, cedveldeki mevkiine göre, lehte veya aleyhte kemmi bir yer vermek mümkündür. Hattâ, sualler öyle hazırlanmış olabilir ki, cevapların mahiyetine göre, red ve kabulleri derecelendirmek kabil olur. Onun için, münferit suallerden ziyade, soru kümeleri ehemmiyetlidir. Cedveldeki sualleri seçerken dikkate alınması icabeden hususlar şunlardır:

1 — Her soru ile ilgili olduğu temayül ile bir rabitası bulunmalı, ve cevapları bu cihetten farklılaştırabilmelidir. Öyle ki, cevap verenler, temayüllerinin muhtelifliğine göre soru, değişik şekilde mukabele etsinler. Bazan soru ile temayül ile doğrudan doğruya bir münasebeti bulunabilir, bazan da, bilhassa verilecek cevap çekinilecek bir şeyse, soru temayüle vasıtalı olarak bağlı olabilir. Yani, arada dolayısıyla bir rabita mevcuttur. Meselâ: talebelerin muayyen derslerden hoşlanıp hoşlanmadıklarını belirtecek bir anket hazırlamak icabetsen, o takdirde, hocalardan çekinecekleri için bu husustaki fikirlerine

dolayısıyla temas eden sualler tertip etmek lâzımdır. Felsefe dersini sevip sevmediklerini sormak yerine, sınıfta okutulduğu nisbette, felsefi tefekkürle ilgili hususlar tecrit edilip ona göre sualler hazırlanabilir.

2 — Cedveldeki sualler, cevap verenler arasında bir ayırma yapacak şekilde hazırlanmalıdır.

Kabul veya redler muhtelif kümelerde teksif edilmelidir. Bu mümkün olmazsa, cedvelde muhalefetle taraftarlık arasında bir fark kalmaz.

Meselâ, bir cedvelde bir atitüdün onbir nüansa ayrıldığı farzedilse, o takdirde bu nüans farklarına göre mukabele edilmelidir ki cedvel mânasını muhafaza etsin. Aksi takdirde, yâni arada bir tefrik yapılmadan her nüansa cevap verilirse, cedvel nüanslar arasında bir ayırma yapmıyor demektir.

3 — Cevaplar bütün cedvel boyunca temayül nüanslarına tekabül edecek şekilde, anketi hazırlamak lâzımdır. Mevzuubahis temayülün ne kadar nüansı varsa, o nisbette soru bulunması icabederse de, bunu temin etmek güç olabilir. İki haddin yâni red ve kabul haddinin ortasında yer alan şahısları, sonlara isabet edenlere nisbetle, birbirinden ayırarak daha kolaydır. Ekseriya cedvelin sonlarındaki kümelere dahil olan şahısları birbirinden ayırmak güçtür.

4 — Suallere yanlış mâna vermeyi önlemek ve bu şekilde cedvelin tatbikinde meydana çıkacak hataların önüne geçmek ve anketin güvenilirliğini arttırmak için suallerin miktarını fazlaştırmak lâzımdır. O zaman, muhtelif istikametlerdeki tesadüf hatalar birbirini ifna edebilir. Meselâ, bazı suallerin yanlış anlaşılmasından meydana gelecek hatâlar, soruların miktarı çoğaltıldığı takdirde, zait ve nakıslarda olduğu gibi, birbirini ortadan kaldırır. Fakat cedveldeki sualler pratik gayelerle tahdit edilmiştir. Meselâ, Thurstone tipi cedvelde, umumiyetle yirmi kadar soru vardır.

Thurstone tipi cedvel:

Thurstone tipi cedvelin meydana getirilmesinde şu safhalar vardır:

1 — İlgili mesele hakkında birçok basit cümle toplanır.

2 — Bir hakem heyeti tarafından temayülü teşhis kabiliyetine göre, temayülün onbir derecesini belirten cümleler seçilir. Zira Thurstone, temayül-leri nüans itibariyle müsavi aralıklı onbir kademeye ayırmaktadır.

3 — Cümlelerin temayülün onbir derecesinden hangisine tekabül ettiğini hakemler belirtir ve ona göre o cümleye bir puan verilir. Cümleler bu şekilde, müsavi aralıklı onbir kümeye ayrılır ve puanlarla temayül teşhis olu-

nur. Cedvele dahil edilen cümlelere hakemlerin verdikleri puanların median'ı yani %50 si, bir cümle için cedvel puanını teşkil eder.

4 — Geriye kalan cümleler arasında son bir tefrik yapılarak bir kısım cümleler daha seçilir ve cedvel boyunca dağıtılır.

Cümleler muhtelif kaynaklardan toplanabilir. Basit olmaları ve başka bir mânaya gelmemeleri şarttır. Hakemlerin çok sayıda olması tercih edilir. Cümlelerin cedveldeki yeri hakkında hakemler arasında mutabakat olması lâzımdır. Mutabakat olmadığı zaman, yani bir cümle aynı frekansla onbir gruptan her birine dahil edildiği takdirde, o cümle cedvele konmaz. Cedvel puanları itibariyle, cümlelerin bir muvazene arz etmesi lâzımdır. Cümlelerin onbir küme arasında, aynı nisbette dağılması icabeder. Cümleler bazı kümelerde teksif edilirse, cedvel muvazenesiz olur.

Şimdi Thurstone tipi cedveldən bazı cümleleri misal olarak verelim.

Cedvel
kıymeti

1.3	1 — Millî şeref olmadıkça bir memleketin kıymeti kalmaz.
Millî şerifi korumak için tek çare, harptir.
2.5	2 — Harp ilân edilince askere gitmeliyiz.
5.2	3 — Harpler, ancak zayıf milletlerin korunması mevzuubahis olduğu zaman, mubahtır.
5.4	4 — İlerlemek için harp kadar sulh de şarttır.
5.6	5 — Elimizden gelen, harbi kısmen ortadan kaldıracaktır.
8.4	6 — Harpte, insan hayatına ve haklarına karşı hüürmetsizlik, suçların zaman zaman artmasına sebep olur.
10.6	7 — Bütün milletler derhal silâhsızlanmalıdır.

Cevap verecek olanlara, cümleler, bir sıra takip etmeden sunulur ve yalnız mutabık oldukları cümlelerin kenarına işaret koymaları istenir.

Bir şahsın temayül puanı, cevap vermiş olduğu cümlelerin cedvel kıymetlerinin medianı yani (%50) si olarak hesap edilir.

Likert tipi cedvel:

Emperyalizm, enternasyonalizm ve zenciler hakkında yaptığı araştırmalarda, Likert başka tip bir cedvel kullanmıştır. Bu cedvel şöyle inşa edilmiştir:

- 1 — Bir husus ile ya doğrudan doğruya ilgili, yahut da tecrübeyi idare

eden kimse tarafından o husus ile vasıtalı olarak ilgisi tesbit edilmiş bulunan, çok sayıda cümle toplanır ve bir anket meydana getirilir.

2 — Bu anket bir grup üzerinde tatbik olunur ve gruptakilerin her şu şekilde bir reaksiyonda bulunmaları temin edilir:

1. İçten tasvip ederim.
2. Tasvip ederim.
3. Karar vermedim.
4. Tasvip etmem.
5. Şiddetle muarızım.

3 — Her cevap kategorisine, yukardaki gibi, 1 ile 5 arasında bir numara vermek suretiyle, cevap verenin aldığı puanlar toplanır. Bu ameliye her şahıs için tekrar edilir.

4 — Umumi yekûnla münasebeti olmayan, korrelâsyonu zayıf cümleler cedvelden çıkarılır. Bu nevi suallerin, cedveldeki diğer suallerle aynı şeyi ölçmediği ileri sürülmektedir.

Likert ve Thurstone cedvellerinin mukayesesi:

Hakemler arasında mutabakatı temin etmek gayesi ile Thurstone cedvelinde cümlelerin, muhtevasının ölçülmesi gereken durum ile, görünür bir alâkası bulunması icabetmektedir; Likert cedvelinde ise, buna o kadar hacet yoktur. Likert, anket suallerinin fonksiyonlarını ifa etmeleriyle ilgilenmektedir. Gayesi pragmatiktir. Thurstone ise, bir bakıma, mutlak mânası olan bir cedvel meydana getirmek istemiştir.

Cedvel inşa etmekteki zorluk bakımından ikisinin arasında büyük bir fark yoktur. Thurstone cedveli yapılırken, bir hakem heyetine ihtiyaç vardır. Likert cedvelinde ise, korrelâsyonların yapılması, bir tecrübî gruba lüzum göstermektedir.

Her cümle hakkında beş türlü cevap istendiği için Likert tipi cedvelden edinilen malûmat Thurstone cedvelinden daha fazladır.

Güvenirlilik (reliability) ve maksada uygunluk (validity) bakımından iki cedvel arasında büyük fark yoktur.

Puanlara gelince, durum şöyledir: Likert metodunda kazanılan puanların, ancak anketin tatbik olduğu grup bakımından bir kıymeti vardır; Thurstone metodunda puanlar cevaplara değil, hakemlerin cümleleri muhtelif kategorilere ayırmasına bağlıdır. Hakem bu işi görürken ne dereceye kadar objektif hareket etmişse, puanlar o kadar mutlak bir mânâ kazanır.

Thurstone tipi cedvel hazırlanırken hakemlerin bir atitudü muhtelif nüanslara ayırması ile, cevap verenlerin zihninde teşekkül edecek nüanslar arasında tam bir mutabak olduğu farzedilmiştir.

Puvanlar onun için de mutlak bir mâna kazanmaktadır. Halbuki böyle bir mutabakat teessüs etmezse, puvanların mutlak bir mâna kazanması ihtimali zayıflar.

Gutman tipi cedvel:

Bu tip cedvelin başlıca gayesi, mevzu bahis temayüle cedvel tatbikinin kabil olup olmadığını tâyin etmektir. Bu da, büyük bir nüfusun suallere âhenkli bir şekilde cevap vermesi ile ölçülür. Ahenk kriteri, bir suale «evet» cevabı verildikten sonra, ondan az farklı olanları da kabul etmek, fakat çok farklı olanları reddetmektir. Ahenkli bir cedvel, aynı zamanda güvenilir olacaktır. Fakat cedvel meydana getirildikten sonra, tatbikatta bazı mahzurlar ortaya çıkmaktadır. Başlıca mazhur şudur: Cedvele dahil edilmek üzere seçilen cümleler birbirinden pek az farklı olmakta, bazan da aynı şeyin başka şekilde söylenmesinden ileri gidememektedir.

Bogardus tipi İçtimaî Mesafe cedveli:

Bogardus cedveli, muhtelif milletlere karşı temayülleri mukayese etmek gayesi ile meydana getirilmiştir. Bir millete karşı vaziyet alış, temayül, o milletle kurulacak münasebet nevilerine, tahammül derecesinden istidlâl edilmektedir.

Bu cedvel sayesinde bir şahsın muhtelif milletlere karşı vaziyet alışımı ve bir çok kimsenin bir millete karşı temayülünü mukayese etmek kabil olmaktadır. Bogardus cedvelinde, Likert ve Thurstone tipi cedvelerde olduğu gibi, bir husus hakkında menfi veya müsbet bir hüküm vermek mecburiyeti yoktur. Sadece içtimaî mesafe ile ilgili bir reaksiyonda bulunmak lâzımdır. İlgili temayül ile içtimaî mesafe arasındaki münasebetin sıklığı nisbetinde, bu reaksiyonun vaziyet alışı belirteceği şüphesizdir. Eğer bu böyle ise, mevzu bahis millete öteki cedvelerde bir yer tesbit etmekle, Bogardus cedvelinde muayyen bir mevki vermek arasında, fark bulunmaması icabeder.

Gerçi içtimaî mesafe ile vaziyet alış arasında bir münasebet varsa da, tam değildir. İçtimaî mesafe cedvelinde, bazı mevzulara karşı hissiyat ya bahis konusudur, yahut da değildir. Meselâ Amerikalılar, kendilerini İngilizlere, Fransızlara olduğundan daha yakın hissederler, fakat gene de zaman, zaman İngilizlere karşı menfi duygularının daha fazla olduğu görülür.

İçtimaî mesafe cedvelinde prestij faktörü rol oynamaktadır. Prestij, mü-

nasebet tesisinde müessirdir. Çok kimseler az tanıdıkları şahıslarla veya yabancılarla samimiyet tesis etmek istemezler; bu da, içtimaî mesafe cedveline göre değerlendirme yaparken müessir olur.

Demek ki, içtimaî mesafe cedveli, bir etnik zümreye karşı duyulan hissiyatı tam olarak dikkate almamıştır. O bakımdan hisler ile yakından alâkası olan temayülü ortaya çıkarmayabilir. Diğer taraftan prestij faktörü de bazan içtimaî mesafe cedveline verilecek cevaplar üzerinde menfî tesir icra eder; yani, bir kimse başkalarının kendisi hakkında vereceği hükmü düşünerek içtimaî mesafeyi olduğundan farklı şekilde belirtir.

Entansif mülâkatların ve bazı projektif metodların, vaziyet alışları teşhis etmekte çok müessir olduklarını bu vesile ile belirtmek lâzımdır. Fakat biz, bu yazıda atitüd ölçüleri üzerinde durduğumuz için cedvelleri ele almış bulunuyoruz.

Bogardus tipi İçtimaî Mesafe cedvelindeki sualler:

Bu sualler şöyle sıralanmaktadır:

«En iyilerini veya kötülerini nazarı itibara almadan bir zümre olarak, ilk nazarda, bu ırk mensuplarını, işaretlemiş olduğum grup veya gruplara, isteyerek dahil ederim:

- 1 — Evlenmek suretiyle yakın akrabalığa kabul ederim.
- 2 — Yakın arkadaşlarım olarak üyesi bulunduğum kulübe kabul ederim.
- 3 — Komşu olarak aynı sokağa kabul ederim.
- 4 — Meslekdaşlığa kabul ederim.
- 5 — Vatandaşlığa kabul ederim.
- 6 — Memleketimde misafireten bulunmasını kabul ederim.
- 7 — Memleketimde yaşamasını arzu etmem.»

Termometreler:

Bazı temayülleri, bu arada seçimde rey verme niyetini, belirtmek maksadıyla, termometreler yapılmıştır. Bu termometreler, temayülün kesafetini de gösterir. **Bir misal veriyoruz:**

- 100 — Hasta yatağımdan kalkıp rey sandığının başına gitmeye mecbur kalsam bile, mutlaka rey vereceğim.
- 80 — Şimdilik rey vermeye niyetim var. Rey vermeme mâni olacak bir hâdise çıkacağı da sanmıyorum.
- 50 — Şimdilik rey vermeye niyetliyim. Fakat bazı meseleler çıkabilir, belki de rey vermem. Onun için emin değilim.
- 10 — Seçimlerle alâkadar değilim, belki de rey vermiyeceğim.
- 0 — Seçimde rey vermiyeceğim.

Görülüyor ki, termometreler, hissiyatın kesafet derecesini gözönünde bulundurmak suretiyle, mevzu bahis temayülle, içtimaî mesafe cedvelinde olduğundan daha fazla yaklaşırlar.

Sıralama cedveli (Rank Order Scale) :

Milletleri, siyasi ideolojileri, politikacıları, meslekleri, kendi aralarında mukayese ederken, bununla ilgili müsbet veya menfî temayülleri belirten sıralama cedveli kullanılır. Bu cedvelin tatbikatında, cevap verenler, bazı mevzuları yahut birbirlerini, en çok kabul ve tasvipten en az kabul ve tasvibe kadar, bir cedvel üzerinde sıralarlar. Bu nevi cedvellerin iş yerlerinde kullanıldıkları takdirde, şu faydası vardır: Nezaretçilerle veya iş arkadaşlarıyla geçinemiyenlerin, daha iyi anlaşabilecekleri şubelere nakilleri mümkün olur, bu suretle iş yerinde âhenk sağlar.

Şimdiye kadar bahis konusu ettiğimiz cedveller ya bir tek vaziyet alışı, yahut da birbiriyle münasebetler, temayüller organizasyonunu ölçmek maksadıyla tertip edilmiştir. Bundan başka, bir de çok sayıda temayülün nev'ini tesbit eden anketler yapılmaktadır ki, biz bunlara efkârı umumiye anketleri diyoruz. Şimdi efkârı umumiye anketlerinin üzerinde duracağız.

Efkârı Umumiye anketleri:

Büyük imalât ve satış müesseseleri mallarına karşı talebin artması için bazı tedbirler alırlar. Reklâmçılık bu tedbirlerden biridir. Nasıl reklâm verilmesi icabettiği, halkın bir mamûl hakkındaki his ve fikirleriyle ilgilidir. Efkârı umumiye anketleri bu mevzuları inceler.

Diğer taraftan, efkârı umumiye anketlerinden, iş ve işçi mevzularını, sanayi münasebetlerini, tetkik ederken; seçimlerde partilerin ve adayların kazanma şansını araştırırken, faydalanılır. Bu bakımdan Amerikada ticaret, sanayi ve işçi muhitleri ile hükümet, efkârı umumiye anketlerinin inkişaf etmesinde rol oynamışlardır.

Ticarî ve siyasi gayelerden ayrı gayeler için yapılan araştırmalarda bu nevi anketler meydana getirilebilir. Biz Ereğli Kömürleri İşletmesinin idarî tahlilini yapmak maksadı ile, bir soru kâğıda hazırlamıştık. İdarî vazifelerde bulunanların gördükleri işlerin mahiyetini ve yetiştirme tarzlarını; iş hususunda âmirleri ile olan münasebetlerini, kaç âmire katışı mes'ul olduklarını, kimlerin karar verme selâhiyetini haiz olduğunu, bu kararların nasıl yürütüldüğünü, inceleyen sorular, bu ankette mevcuttu. Niyetimiz, müessesenin gayeleri itibarıyla, ne gibi idarî vazifelerin lüzumlu olduğunu belirtecek bir iş değerlendirmesine hazırlık olmak üzere sondaj yapmaktı. Onun için, iş değerlendirmesi

ve âmme idaresi ile ilgili bazı prensiplerden hareket ederek, ve o muhitteki şartlardan ilham almak suretiyle, sorular hazırlandı. Meselâ müessese müdüründen itibaren vazih vazife kademelerinin nasıl teşekkül ettiğini tetkik maksadı ile, müessese müdüründen itibaren kaçınıcı kademesiniz, diye bir sual soruldu.

Bulgaristan göçmenlerinin Türkiyeye intibakını incelediğimiz diğer bir anketimizde, bu göçmenlerin Türkiyeye geldikten sonra, geçirdikleri sosyal ve ekonomik tahavvüller dolayısıyla, aile bünyelerinde ne gibi bir değişiklik olduğunu araştırmak maksadiyle başka sualler arasında «Bulgaristanda ailede kaç kişi idiniz, kimlerle beraber oturuyordunuz. Türkiye'de ailede kaç kişisiniz, kimlerle beraber oturuyorsunuz, soruları soruldu.

Yukarıda zikrettiğimiz misallerden de anlaşıldığı gibi, anket tekniği bakımından temayül cedvelleri ile efkânı umumiye anketleri arasındaki fark, anketlerin bir cedvel şeklinde değil, fakat birbiriyle ilgili münferit sorular halinde hazırlandığıdır. Anket sualleri, temayülün muhtevasına, kesafetine cedvelerden daha sathi olarak temas eder. Çok sayıda fertlerle teker teker münasebet tesisinde anketçilerin göze almak mecburiyetinde oldukları güçlükler; cevap verenlerin gayrı resmî olarak olarak muayyen mevzular hakkında fikirlerini söylemeyi, kendilerince ciddi sayılacak anket cedvellerini işaretlemeye tercih etmeleri; uzun bir anket yapmayı göze alanların, birden fazla temayülü incelemek istemeleri, efkânı umumiye anketlerinde cedvel kullanılmamasına sebep olmaktadır. Fakat anketin dağılık olmaması ve cevap verenlerin dikkatini çekmesi için, suallerin muayyen bazı meseleler etrafında toplanması lâzımdır.

Hiçbir anket suali veya sual serisi, incelemek istediğimiz meseleyi tam mânasiyle aydınlatmaz. Bu sual serilerini diğer suallerle ve şahsî müşahedelerle takviye etmek icabeder.

Anket suali (Poll question) ile Açık sualin (Open-end question) mukayesesi:

Anket suali, umumiyetle, evet veya hayır şeklinde cevaplandırılan bir sorudur. Açık sual ise mukabelede bulunanın, sözlü veya yazılı olarak kısaca fikrini belirttiği bir soru şeklindedir. Anket suallerine verilen cevapları kaydetmek daha kolay ise de, mukabelede bulunanların fikirlerini etraflı olarak belirtmesi bakımından, açık sualler tercih edilmektedir. Açık suallere verilen cevapların tahlili imkânı daha fazladır.

Nitekim, 1952 seçimlerinden evvel, Amerikada Cumhuriyetçi Parti Reisi-cumhur adayı Eisenhower ile Demokrat Parti adayı Stevenson'un söyledik-

leri nutuklardan aldığımız bazı kısımların, bu adayların isimleri, beyanatlarına ilişikken ve değilken, bir talebe grubu tarafından nasıl tefsir edildiğini ve bu hususun partilere karşı duyulan sempati ile ne şekilde ilgisi olduğunu incelediğimiz bir araştırmada, beyanatların arasına ikişer satır ara konarak tefsirleri istenmiş, sonra tefsirlerde ne gibi bir değişme olduğunun tâyini hakem heyetine havale edilmiş ve önceden tesbit olunan kıstaslara göre neticeleri tahlil eden hakem heyeti, değişmenin mahiyetini belirtmiştir. Bu arada nutukların bazı kısımlarını tefsir eden talebelerin fikirleri, açık suallere verilen cevaplarda daha vazıh olarak ifade edilmiştir.

Anket suallerinin aşağıda sıraladığımız mahzurları olabilir:

1 — Mukabelede bulunanlar bir anket سوالini birbirlerinden farklı şekilde tefsir edebilirler.

2 — Bazı kimselerin kendilerine mahsus tefsir tarzı olabilir.

3 — Cevabın mahiyetine, ilgili fikir veya temayülden ziyade سوالin tefsir tarzı tesir edebilir.

Onun için anket سوالini, açık sualle takviye etmek iyi bir hal tarzıdır. Meselâ: Mezun olunca lisede okuduklarınızla ilgili bir meslek tutacak mısınız. Evet - Hayır ve Neden? gibi.

Mülâkatçı, yukarıdaki neden'in cevabını isterken kat'iyen karşısındakine tesir etmemeli, bilâkis onun fikrini istediği gibi söylemesini temin eylemelidir. Cevabı alırken muhatabının söylediklerini tekrar edip, «böyle söylüyorsunuz» demek, onun söyledikleri üzerinde düşünmesine ve lüzumlu ilâveleri yapmasına yol açar. Ancak, lüzumsuz ilâvelerden sakınmalı, vâki olunca da, cevap verenin dikkatini diğer sualler üstüne çekmelidir.

Açık sualler, temas ettikleri mevzular itibariyle honi şeklinde, yani umumî sorulardan hususî suallere doğru tertiplenmiş olurlarsa, cevap verenin dikkatini ve konuşmalarını, etüd edilen mesele üzerinde teksif etmek kolaylaşır. Bulgaristan göçmenlerinin intibakı hakkında yaptığımız anketten, bu hususa dair bir misal verelim: Bu anketin bir yerinde, evvelâ, gelirken ne gibi eşyalar getirdikleri, sonra, ne gibi âlet ve istihsal vasıtaları, daha sonra da, ne gibi ev eşyası getirdikleri; ve nihayet kullanmakta oldukları eşyalar arasında Bulgaristanda iken kullandıklarına benzeyenler bulunup bulunmadığı sorulmuş, bu suretle, Bulgaristandan neler nakledebildikleri ve Türkiye'ye geldikten sonra kullandıkları eşyada, ne gibi değişmeler olduğu incelenmiştir.

Ankete cevap verenler, bazan endişeleri dolayısıyla bir kısım suallere yanlış mukabelede bulunabilirler. Bunun önüne geçmek için endişe verici sualleri anketin içine serpiştirmek ve değişik şekilde tekrar sormak faydalı olur.

Etüd edilmekte olan mesele hakkında daha sahih malûmat edinmek için, açık veya anket sorusu şeklinde dereceli sualler de sorulabilir. Termometre cedvelinde, bir dereceli sual misali görmüştük. Bunun bir başka şekli de, muhtelif anket suallerini veya suallerin cevaplarını kartlara bastırıp ankete cevap verenin muhtelif şıklar arasından bir seçme yapmasını istemektir. Tercih sebepleri, diğer sorularda araştırılır.

Lazarsfeld, anket suallerini ve açık soruları bağdaştırmak için şu şekli teklif etmiştir:

1) Anket suallerini hazırlamadan önce, açık sualler vasıtasıyla ve mülâkatlarla, mevzu bahis mesele hakkında etraflı malûmat toplanır. Bu safhada, nüfusu temsil kabiliyetli olan örnek grubun ancak bir kısmından istifade edilir.

2) Bundan sonra sualler hazırlanır, örnek gruptaki bütün fertlere sorulur.

3) Eğer aydınlanmamış meseleler kaldıysa, onlar açık suallerle, tekrar örnek grubun bir kısmı ele alınmak suretiyle, incelenir.

Üzerinde fikirlerin vazih olarak belirlediği meseleleri, anket sualleri vasıtasıyla tesbit etmek mümkündür; aksi takdirde açık suallere ihtiyaç vardır.

Suallerin iyi anlaşılabilir şekilde tertiplenmeleri, vazih olmaları, ve etüd edilmekte olan problemin muhtelif veçhelerine temas etmeleri lâzımdır. Onun için sualler kat'î şeklini almadan evvel, yukarıda belirttiğimiz şekilde, bir hazırlık safhasına ihtiyaç vardır.

Anketler, ya doldurulmak üzere mektupla alâkalılara gönderilir, yahut da anketçi, temsili grubu meydana getiren kimseleri teker teker bulur ve verecekleri cevapları kaydeder. Neticelerin sıhhati bakımından anketçilerden faydalanmak daha uygundur. Anketçi veya mülâkatçılarda şu vasıflar aranır:

Anketçilerin vasıfları:

A. Yetişme tarzı:

1 — Anketçi, anket metodlarına inisiye edilmiş olmalı ve anket usulü ile araştırılan meseleyi, suallerin delâlet ettiği mânaları bilmelidir.

2 — Anketi idare eden büro tarafından anketçiye müşâhedelerinde ve sual soracağı insanları seçmekte, objektif olmanın şartları öğretilmelidir.

3 — Anketçi gerek cevapları, gerekse anketin yapıldığı mahalleri kıymetlendirmek hususunda diğer anketçilere intibak edebilmelidir. Meselâ, anketin yapıldığı yeri, fakir, orta halli veya iyi diye, değerlendirmek icabediyorsa, muhtelif anketçilerin kıymetlendirme'leri arasında fark bulunmamalıdır.

Merkezî büro tarafından verilen talimatı harfiyen yerine getirecek derecede bilgi ve görgüsü olanlar anketçiliğe seçilmelidir.

B. Anketçilerin tavrı:

1 — Anketçinin anket mevzuu hakkında araştırmaya zarar verecek peşin hükümleri olmamalıdır.

2 — Anketçi suallerin ehemmiyetine inanmış olmalıdır. Aksi takdirde karşısındakini inandırmak güçleşir.

3 — Anketçi karşılaştığı kimselerle yakınlık tesis edebilmeli, fakat sualleri lüzumundan fazla empoze etmemeli, muhatabını, fikirlerini açıklamakta serbest bırakmalıdır. Eğer karşı taraf mukavemet gösteriyorsa, anlayışla karşılaşmalı, diğer suallere geçmelidir. Aksi takdirde, başka suallere cevap almak güçleşir. Cevap vermeye karşı mukavemet ve soruyu red arasında nüans farkları vardır; anketin selâmeti bakımından anketçinin bu hususta hassas olması icabeder. Anketçi cevabın mahiyeti üzerinde tesir icra etmeden, mukabelede bulunmayı teşvik edici bir tavır takınmalıdır.

C. Anketçilerin kıyafeti ve içtimaî mevkii:

1 — Anketçi sade, ve temas etmesi icabeden kimseler tarafından yadırganmayacak şekilde, giyinmelidir.

2 — Anketçinin içtimaî mevkiinin ve fikirlerinin cevaplar üzerinde icra etmemesi lâzımdır.

3 — Anketçi anket için hangi evsafa insan geçmesi icabediyorsa onları seçmeli, kendi içtimaî mevkii dolayısıyla diğerlerini tercih etmemelidir.

Anketçilerin haiz olması icabeden vasıfları kısaca belirttikten sonra, son olarak anketle ilgili üç meseleyi gözden geçireceğiz. Sırası ile bunlar, örnek grup seçimi, anketlerin tertiplenmesi ve neticelerin tahlilidir.

Örnek grup seçimi:

Bir mevzuu incelerken ilgili nüfustaki fertlerle teker teker mülâkat yapmak güçtür, zira sayıları fazladır. Onun için nüfustan muayyen bir grup seçilir. buna da örnek grup denir. Halkın yaş, içtimaî mevki, tahsil, v.s. gibi hangi vasıfları etüd edilmekte olan mesele bakımından ehemmiyetli ise, önce onlar tesbit edilir, sonra da bu vasıfları haiz olanlar arasından kur'a ile veya tesadüfi olarak örnek grup seçilir. Nazarî bakımdan, tesadüfi seçimde, nüfustaki her ferde örnek gruba dahil olmak için müsavi imkân verilmiştir. Bir de, tabakalı (stratified) seçim usulü vardır. Bu usule göre, muayyen vasıfların nü-

fusta yüzde olarak dağılımları tesbit edildikten sonra, bu kategorilere dahil edilecek kimselere seçilmek için müsavi imkân tanımak suretiyle örnek grup seçilir. Mühim olan husus, sadece adet fazlalığı ile temsililik temin edilmeyeceğinden, örnek grup ile nüfus arasında sıkı bağların kurulmasıdır. Örnek grup seçimi usullerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1 — Fişlerden seçim (bir nevi *random sampling*) : Bu usulde her (n) inci fiş seçilir, örnek gruba dahil edilir. Meselâ, 10.000 kişilik bir nüfus arasından beşte bir nisbetinde örnek grup seçmek icabetse, o takdirde her beşinci şahıs yahut eğer varsa, o şahsın fişi veya dosyası seçilecektir ve (n) bu misalde bütün beşincilere tekabül etmektedir.

2 — Saha blok seçimi (*area block sampling*) : Bu metod kullanıldığı takdirde, merkezî büro tarafından önceden bir harita üzerinde tesadüfi olarak tesbit edilen apartman, ev veya çiftliklerde anketçiler yollarır. Anketçilerin mutlaka gönderildikleri yerde oturanlara sualleri tevcih etmeleri lâzımdır, evde bulmazlarsa, tekrar giderler. Bu usulün tatbiki pahalıya mal olmakla beraber, anketçilerin kendilerine göre adam seçmelerine tesir eder faktörler ortadan kalkmış olur.

3 — Kontenjanlı ve kontrollü örnek grup seçimi (*quota-control sampling*) : Bu metod, anketçiye tam seçme hakkı tanıyan usul ile tabakalı seçim usulünün terkibi olup, tatbikatta anketçiler, cevap verecek olanlar arasında kendi hisselerine düşen muayyen vasıfları haiz kimseleri, merkezin onları muayyen kategorilere ayırma tarzını gözönünde tutmak suretiyle, anket suallerini sormak üzere arayıp bulurlar. Bu usul diğerlerinden daha az masraflıdır ve hatâ nisbeti de fazla değildir. Yani diğer eşantıyonaj (örnek grup seçimi) usullerine göre yapılan anketlerle, bu usule göre yapılan anketlerden alınan neticeler arasında büyük bir fark yoktur.

Örnek gruptakilerin adedi nüfusa ne kadar yaklaşırsa, halkı temsil kabiliyeti o derece fazlalır ve bu hususun tam olmamasından dolayı ortaya çıkacak hatâ payı azalır.

Hatâdan maksat, nüfusun vasatısi (mean) ile temsili grubun vasatısi arasındaki farktır. Örnek grubun miktarı arttırıldıkça, vasatiler arasındaki fark evvelâ çok hızlı, sonra da daha yavaş olarak azalır. Onun için eldeki imkânlarla göre, makûl bir hatâ payı kabul edip ona göre örnek grup seçmek lâzımdır.

Anketlerin tertiplenmesi ve neticelerin tahlili:

Bir anket tertip edilirken örnek grup seçimi, neticelerin doğruluğunu temin etmek bakımından önemlidir. Ancak meselenin vaz'ı, mahallinde etüd edilmesi ve bununla ilgili olarak psikolojik, sosyolojik, coğrafî ve ekonomik

münasebetlerin araştırılması ve hipotezlerin ileri sürülmesi de, ehemmiyetle üzerinde durulması icabeden hususlardır. Bunların önceden tesbit olunup anket suallerinin ona göre hazırlanması icabeder. Bu gibi münasebetler, neticeler elde edildikten sonra araştırılmamalıdır. Zira o takdirde, araştırmanın gayesini araştırmayı yapıp bitirdikten sonra tayin etmiş oluruz ki, bu da hem zaman kaybına, hem de başlangıçta gözönünde tutmadığımız hedeflere doğru yönelmemize sebep teşkil edebilir.

Bundan başka hazırlık safhasında sualleri tekrar tekrar sorarak herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmasını, vazih olmalarını temin etmek lâzımdır. İcabederse, sualleri izah etmek için anketçilere talimat verilir. Araştırmanın gayesine uygun olarak suallerin anlaşılmasını temin ettikten sonra, tabülasyonu, tasnif ve tahlili kolaylaştırmak için, muhtemel cevapların tesbiti gerekir. Bu safhaya kodlama safhası denmektedir. Muhtemel cevaplar, nüans farklarına göre, tabülasyon ve tasnif makinelерinin tasnif edebileceği şekilde sıralanır.

Neticeler alındıktan sonra, evvelden kararlaştırıldığı gibi, psikolojik, sosyolojik v.s. faktörlerle ilgili cevaplar ya münferiden yahut da birbirleriyle birleştirilmek suretiyle incelenir ve diğer cevaplarla mukayese edilir. Bu şekilde, neticelerin ne dereceye kadar, meselenin vaz'ı esnasında ileri sürülen hipotezleri ve kurulan münasebetleri desteklediği görülmüş olur.

BİBLİOGRAFYA

Cantril, H.; Gauging Public Opinion, Princeton, Princeton University Press, 1947.
Krech, D., Crutchfield, S.; Theory and Problems of Social Psychology, New York, Mc Graw-Hill, 1947.

Mc Nemar, Q.; Psychological Statistics, New York, Wiley, 1949.

Stevens, S. S.; Handbook of Experimental Psychology, New York, Wiley, 1950.